

vonni, nem vitás, hogy életének egyik célja az enyedi kollégium felvirágoztatása és hírnevének öregbítése.

Pápai Páriz több évtizedre terjedő, magyar és latin nyelven kifejtett munkásságáról Nagy Géza válogatása nyomán nagyszerű áttekintést kapunk. Látjuk, hogy felkészültsége, nyelvismerete, külföldi tudósokkal fenntartott kapcsolatai s főleg a tudományok fejlődésének nyomon követése tették lehetővé a XVII. századi Erdélyben egyedülálló kultúrtevékenységét. Ennek részletes ismertetésére, sajnos, nincs terünk. Csupán arra szeretnők felhívni olvasóink figyelmét, hogy mily széles körű és teljesen a korszak színvonalán álló volt e tudományművelés, és hogy ezzel Pápai Páriz elsősorban a hazai szükségleteket óhajtotta kielégíteni még akkor is, amikor idegen nyelvű munkákat fordított magyarra. S ez a megállapítás főleg orvosi jellegű könyveire vonatkozik, mivel általuk leginkább a tudatlan, jobbágyi sorban élő embereken akart segíteni. A köztudat — úgyszólván napjainkig — Pápai Páriznak szinte kizárólag a nevelői-oktatói és orvosi tevékenységét tükröző munkái emlékét őrítte meg. Más műveiről a szakembereken kívül csak igen kevesen tudnak, pedig ránk maradt haladó jellegű bölcsészeti, valamint fizikai, címertani, történelmi és államtudományi jellegű munkái szintén a jelentős alkotások közé tartoznak. És csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk 1708-ban megjelent latin—magyar és magyar—latin szótáráról, amelyet mai napig a magyar szótáriródalom igen jeles termékének tekinthetünk, olyan munkának, amely a román szótáriródalom kialakulásában is érezte hatását.

Pápai Páriz Ferenc évtizedeket átfogó, nagy horderejű tevékenységének értékeléséhez feltétlenül ismernünk kell kiterjedt levelezését is. Szerencsére e levelezés tekintélyes része fennmaradt, s Nagy Géza dicséretreméltó utánajárása most valamennyiünket hozzásegít a nagy tudós életkörülményeit tükröző levelek minél alaposabb megismeréséhez.

Nem zárhatjuk le Pápai Páriz életművének még ily vázlatos bemutatását sem anélkül, hogy meg ne említenők munkásságának egy elfelejtett területét: költészetét. Alkalmom szülte lírai alkotásait kortársai sokra becsülték, s ezek is öregbítették jó hírnevét. Alkalmi jellegük azonban megakadályozta, hogy — néhány kivételtől eltekintve — időállóvá válhassanak. Közreadásuk mégsem mondható időszerűtlennek.

Végkövetkeztetésünk, hogy szakember és tanulni, tájékozódni vágyó olvasó egyaránt jóleső érzéssel veszi kezébe és forgatja a Pápai Páriz Ferenc életét és munkásságát bemutató könyvet. Hisz végre átfogó képet kapunk mindnyájan e nagy erdélyi tudós egész életművéről olyan magyarász jegyzetanyag s jól rendezett, könnyen áttekinthető könyvészeti adattár (és különféle mutatók) kíséretében, amely nemcsak tájékoztat, hanem további kutatásra is ösztönöz. Hálas szívvel köszönjük a Kriterion Könyvkiadónak és a könyv gondozójának is e nagyon szép ajándékot.

JUHÁSZ ISTVÁN

A mát is ihlető nagyenyedi professzor

A „fehér könyvek“ az eddigi történelmi kutatás összefoglalásával és gyarapításával szolgálják múltunk megelevenítését. A címlapok a tanulságokat sűrítik. Nagy Géza ajánlása azonban ennél többet mond: arra hív, hogy Pápai Páriz Ferenc irataiból a ma ihletőjét ismerjük meg.

Ha az időszerű üzenet keresésével olvassuk az egykori nagyenyedi professzor (1649—1716) mintegy húsz művéből gondos tanulmányozás után válogatott részleteket, költeményeit vagy ezek Tóth István által készített kiváló fordításait, 86 érdekes — és nagyrészt eddig ismeretlen — levelét s az egész kort megvilágító 200 lapnyi jegyzetet, meglep az életmű szerzteágazó volta ellenére is kirajzolódó belső egysége. A XVII. században meginduló enciklopédiai irodalommal már Pápai korában mentesül a tudományos világ az enciklopédikus tudás terhetől, s fokozatosan erdélyi akadémiaink tantervében is jelentkezik a szakosodás. Nemcsak ma, de rég elképzelhetetlen egy olyan életpálya, mely az orvostudományi munkásságot egyesítse a filozófiával, a teológiával és az államtudománnyal, ugyanakkor úttörő eredményeket hozzon létre az egyháztörténelem és a heraldika területén, jó versekkel vidámtsa az esküvői — és vigasztalja a temetési ünnepséget, s közben

megalkossa azt a latin—magyar szótárt, mely száz éven át a legkeresettebb tankönyv s máig használt kézikönyv. Pápainak egyetlen igazi elődje Szenczi Molnár Albert s egyetlen igazi utódja Bod Péter. Nagy Géának a Pápai életútjára és munkásságára vonatkozó ismereteinket eredeti kutatásokkal gazdagító tanulmánya és erudíciótól ragyogó kötetnyi jegyzete meggyőzően mutatja be az európai távlatokban gondolkodó Pápai magánosságát. S ezzel arra is figyelmeztet, hogy Pápainak a múltból a mába átható ihlető szerepét nem kereshetjük csupán az erdélyi tudománytörténet hosszmeteszében.

E vonatkozásban Nagy Géa szintetikus és adatfeltáró munkája nyomán ma széles olvasótábor méltányolhatja azt, hogy a különböző szaktudományok területén milyen hűséggel gondozta Pápai örökségét a legújabb nemzedékben is Herepei János, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Kótay Pál, Spielmann József, Vita Zsigmond, Marian Victor, Józsa János, Mózes András, Hajós József, Engel Károly és mások. Mai tudományosságunk megbecsülése is kötelez arra, hogy értékeljük és tanulmányozzuk tovább munkássága sokoldalúságát. De elsörendű feladat keresni azt a központi gondolatot, mely élete korszakait, életműve különböző területeit a szolgálat egységébe forrasztotta össze.

Ezt a — nem imaginárius, hanem — valóságos fókusz Pápai jelmondatszerűen latinul vagy magyarul minden könyve címlapján feltüntette: „opere et veritate” — „cselekedettel és valósággal”. Hogy mit értett a szeretetnek e két meghatározóján, azt a *Dictionarium* barokkos ízlésű, meggyőzően tiszta bevezető illusztrációja ábrázolja: a kemény kövekből rakott oltár lapjának egyik mezőjét egy könyv foglalja el, s felette gomolygó felhőkből nyúlik ki az ő írópennája, amellyel fáradhatatlanul róttá egész életén át a lapokat. Az oltár másik oldalának rajza egy szívet mutat. Az ő életében a könyv volt a cselekedet, s a szív az igazság. XVIII. századi nagy csúfalkodónk, Hermányi Dienes József, aki éppen úgy nem értette meg őt, mint diákjainak nagy része, adomaszerűen jegyezte fel szavajárását: „Könyvet írok, könyvet írok.” Ez kétségtelenül különbség volt abban a másfél században, amikor a professzorok tudományos munkássága többnyire korán lezárult a külföldi egyetemeken diákkövel írt vagy elmondott disputációikkal. Pápai küldetésudatához azonban csak úgy közeledhetek volna kortársai, ha azt fedezik fel és fogadják el, amit ő a szív szimbólumával az emberi lélekről és a lelki szabadság etikájáról kívánt tanítani.

Pápainak nem adatott meg, hogy mint nagy kortársa, Bethlen Miklós, történeti hiteli önvallomásban foglalja össze törekvései igazságát. De — úgy véljük — Bethlenhez hasonlóan élete végén kelt nyilatkozataiból kell kiindulnunk értékelésében. 1708-ban kelt *Latin—Magyar Szótárának* „Az olvasóhoz” intézett előszava nemcsak azért emelkedik ki hasonló írásai sorából, mert az ekkor már közel hatvanéves író itt először mond le arról, hogy egybekapcsolja művét valamelyik patrónus udvarlásával. „Célom a diákok oktatása volt” — Bethlen-kollégiumi professzorságát összegezve megállapítását kétszeresen is egyetemes összefüggésbe állítja. Földrajzi tekintetben: „Térségeinken megszűnt a tudományokkal való foglalatosság, mióta Bécs kapuit döngették a törökök...” Aki Bázeli tudományos világában formálódott — úgy, mint másfél századdal előtte Honterus —, az itthoni munkát nem tudta, nem akarta elválasztani az európai közösségtől. Történelmi tekintetben: „az irodalmi ékességek sokkalta inkább díszére vannak az országnak, mint a győzelmi jelvények és diadalívek.” Ez nem frázis; Pápai annak az európai nemzedéknek tagja, mely Comenius után s Leibniz hatása előtt, az ő munkásságukat összekötő láncszemként magasabb és egyetemesebb értékek felé akarta irányítani a népeket, mint amilyeneket a fegyverek forgatásával lehetett megszerelni.

1710-ben jelent meg Pápai legönállóbb műve, a *Pax crucis*. Ebben követi leginkább Szenczi nyomdokait, s törekszik arra, hogy lelki tanításaiból igazi népkönyvet formáljon. A szegény néppel való együttérzés sokképpen nyert itt kifejezést. Versben is:

*Látunk sok nyomorgatást a szegény köznépen,
Minden tereh viselés lévén csak szegényen.*

Pápai ekkor már nemcsak azokat a nyomorúságokat ismerte, amelyek a császári hadak dúlásait követték, hanem mint bűjoszó a kuruc seregek földjén is élt — abban az időben, amikor már megszületett a „szegénylegény”-nóta. Ezért nem lát más utat, mint azt, hogy az igazság, igazmondás, a lélek szabadsága szolgálatával úgy erősítse a szenvedőket, hogy azok egyfelől békességes türelmet tanuljanak, másfelől megmaradjanak az életet fenntartó reménységben.

Pápai életműve a „békességes türés“ fegyvertelen és vértelen hősiességéből fakadt, és azt szolgálta. Bizonyos, hogy ez az a pont, ahol minden nevelés és kultúra a megalkuvás igazolásává vagy egyenesen árulássá válhat. Pápai kartezianizmusának egész életművében való nyomon követése és bemutatása mellett a kötet egyik legfőbb érdemének tekinthetjük, hogy megajándékoz minket Pápai államtudományi munkájának, az 1714. évi *De status ratione* című disputációnak felkutatásával, szövegével és elemzésével. Hogy milyen művésze volt a latin nyelvnek, azt talán ez az irat tükrözi legjobban, amelynek fordítása Puskás Lajos, Nagy Géza, Szabó György közös munkáját dicséri. De nyelvénél, stílusánál nagyobb érték a benne kifejezett állásfoglalás. A tudomány, a lélek, a szellem emberének a Habsburg-korszak kezdetén megirt testamentuma. Pápai hitt abban, hogy az Apafi-ház uralma alatt kiteljesedhetik kultúránk; az 1691–1703 közötti erdélyi átmenet idején minden elérhető erdélyi és európai személyiséggel és intézménnyel kereste és ápolta a kapcsolatot tudományos életünk és utánpótlásunk érdekében, a test gyógyításáért s a lelkek táplálásáért; reménységgel és töretlen odaadással munkálkodott a kuruc szabadságharc területén is. De hogy számára a béketüres útja nem volt megalkuvás, azt a Habsburg-abszolutizmust leleplező és elutasító disputációja tette és teszi világossá. A Habsburgok abszolutista uralmi módszereinek elemzése nemcsak az elnyomó uralkodóházat mozgató önzést mutatja ki, hanem a csalárd-ságot is, amellyel a nép hamis megnyugtatását keresi.

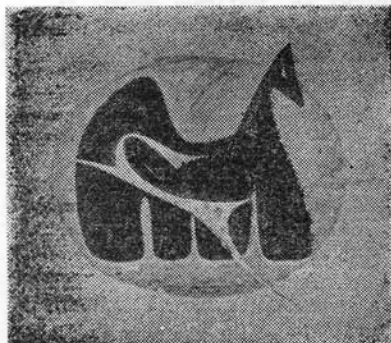
Pápai utolsó műveiből visszatekintve korábbi útjára, nyer hangsúlyt az, ami őt könyvének címét és egész életművét meghatározta: a „Pax“. A béke lelki-etikai síkjától annak családi, iskolai, társadalmi, tudományos és népnemesítő programjáiig terjed Pápai életműve. Igaz: a történet folyamán a „béke“ jelszóvá degradálása és lényegétől való megfosztása ugyanolyan gyakori volt, mint a „cselekedet és igazság“ forrásával való visszaélés. Semmi okunk sincs annak feltételezésére, hogy ezt a megüresedést ne ismerte volna a karlócai béke és a szatmári béke korának mindent számon tartó tudós tanítója. S mégis azt akarta beleégetni kora és diákjai lelkébe, hogy mindezek ellenére sincs más megoldás, mint az emberek megváltozása által érni el a világ megváltozását, az egyetemes kérdések egyetemes rendezéséhez való öntudatos hozzájárulással remélni a partikuláris sérelmek és személyes fájdalmak orvoslását. Ez az, amiben Pápai későbbi koroknak is ihletője.

Ezt fejezte ki 1698-ban írt sírverse is:

*Mint békét szerető ember hirdettem a békét...
Még a saját jogom is mellőztem a béke ügyéért...
Békeszerelmem nem adta, csupán a reményt...*

Arcképe alá 1708-ban írt sorai bizonyítják, hogy békevallomása testamentum is volt:

*Háborúban békét hozok. Erdély ifjai tartsák
Égve szövétnekemet mély sírboltom alatt.*

Harald Meschendörfer: Genезis VII.